

Posudek diplomové práce Zuzany Fořtové „The (In)dependence of Elementary Propositions in Early Wittgenstein“

Diplomová práce Zuzany Fořtové se zabývá jedním z klíčových exegetických momentů Wittgensteinovy rané filosofie, totiž otázkou nezávislosti elementárních vět. Význam této otázky je dán jednak (1) interně, v rámci kontextu Wittgensteinova *Tractatu*, kde je tato nezávislost bez dalšího tvrzena v úvodních paragrafech jako jeden z definujících rysů popisované ontologie, tak (2) externě v celku Wittgensteinovy filosofie, kde se právě na otázce nezávislosti, resp. samotném konceptu elementární věty formoval přechod k pozdnímu období, jak je obsažen zejména ve článku *Some Remarks on Logical Form* a souboru *Philosophische Bemerkungen*.

Co se týče samotné práce, ta po formální stránce splňuje všechny náležitosti na diplomovou práci kladené. Je psána srozumitelně, dobrou a kultivovanou angličtinou (nakolik to mohu jako nerodilý mluvčí posoudit), její cíle a metody jsou jasně vymezené a dosažené výsledky jasně popsány v závěru. Diplomantka prokazuje důvěrnou znalost primární a sekundární literatury, zároveň ale vždy usiluje o zaujetí vlastního postoje a jeho zdůvodnění.

Co se týče obsahu práce a její argumentační struktury, diplomantka se – v souladu s citovanou literaturou – rozhodla zaměřit na jeden z častěji diskutovaných a také velmi temných „argumentů“ *Tractatu*, v němž se existence předmětů (resp. substance světa) odvozuje z předem dané charakterizace věty jako obrazu, resp. toho, že ji větou či obrazem (v jejich původní roli „pouhých“ artefaktů) dělá až vztah k zobrazovanému. Příslušný paragraf 2.021 a jeho rozvinutí lze chápat jako úvahu, v níž je z hypotetického předpokladu, že by svět neměl (jednoduchou) substancí, odvozen spor s možností cokoli zobrazit, resp. (pravdivě či nepravdivě) popsat. Otázka, kterou práce dále řeší, spočívá ve zhodnocení korektnosti jednotlivých kroků argumentu a v jejich souvislosti s postulovanou nezávislostí elementárních vět. Diplomantka srovnává další související místa *Tractatu*, kde se „ontologické“ věty z paragrafů 2 reformulují do výroků o jazyce, a dospívá k závěru, že s ohledem na pozdější vývoj Wittgensteinovy filosofie je spíše než pojem obrazu pro pochopení argumentu podstatný pojem logické analýzy a možnosti její aplikací dospět k určitému smyslu věty. Otázka, kterou si dále klade, spočívá v tom, jak a zda tyto závěry souvisí s postulovanou nezávislostí elementárních vět, která se považuje za jeden z důvodů, jež Wittgensteina vedly k opuštění jeho zobrazovací koncepce. Tuto spojitost by mohla zajistit úvaha, podle níž by vzájemná závislost všech, tj. i elementárních vět, neumožnila definitivní analýzu věty, tj. analýzu, u níž by se vyčerpala jazykový potenciál daného tvrzení a finální věta, resp. množina vět, by co do svého smyslu již nepoukazovala k dalším větám, ale přímo ke světu jako k něčemu, co ji, resp. je může bezprostředně učinit pravdivou, resp. pravdivými. Podle diplomantky ale tento závěr není nevyhnutelný a nezávislost elementárních vět tak jednak není v *Tractatu* nijak zdůvodněna a jednak ji nelze použít jako důvod pro odmítnutí *tractatovské* koncepce jazyka.

□

Jelikož se samotným provedením práce a její argumentační strukturou nemám žádný formální problém, naopak, oceňuji, že se v ní řeší jeden velmi konkrétní problém, což je samozřejmě těžké, a že se tak nečiní na úkor širších historických a věcných souvislostí, zaměřil bych se ve zbytku posudku na několik obecnějších aspektů, jejichž kritika nesnižuje kvality práce, ale může ovlivnit vývoj

diplomatčinyých názorů na věc. Bude-li to nutné, mohou následující připomínky a otázky, které závěrem formuluji, posloužit i jako podnět k diskusi při obhajobě.

(1) Argument, který diplomantka analyzuje (a jenž je ve skutečnosti jedním z mála míst, které lze v *Tractatu* za něco jako argument považovat), bývá, jak sama poznamenává, někdy identifikován jako argument transcendentální. To lze zdůvodnit jednak jeho nepřímou povahou, jednak tematickou souvislostí s podobnými úvahami, v nichž je prokazována existence na nás nezávislé skutečnosti tak, že se opak, tj. tvrzení její závislosti, dovede do sporu s nějakým neproblematicky sdíleným předpokladem (v tomto případě tedy se samotným určením pojmu obrazu nebo určitosti smyslu, ve *Filosofických zkoumáních* pak v souvislosti s argumentem proti soukromému jazyku s určením pojmu jazyka, atd.). Specifičností transcendentálních argumentů je právě finální odkaz k něčemu, co se v kontextu debaty bere jako záležitost určitého předporozumění, k němuž v tomto případě, jak plyne i z úvodu, patří znalost Fregových a Russellových spisů.

Z interpretačního hlediska je podle mě tento postřeh důležitý z následujících důvodů. Páteř argumentu spočívá v tvrzení 2.0211, podle něhož by neexistence substance vedla k tomu, že by to, zda má nějaká věta smysl, záviselo na tom, zda je jiná věta pravdivá. V kontextu Fregovy filosofie, kde smysl věty odpovídá jejím pravdivostním podmínkám (resp. danosti významu, jenž je v případě věty pravdivostní hodnotou), je takováto závislost postulována v případě vět obsahujících tzv. určité deskripce, k jejichž začlenění do věty s definitivním smyslem (a tudíž nějakou pravdivostní hodnotou) Frege vyžaduje, aby byla pravdivá věta, podle níž existuje popisovaný objekt a je právě jeden. Tato věta je pak v pozdější literatuře nazývána presupozicí a Fregova teorie se v kontextu analýzy určitých deskripcí např. spolu s teorií Strawsonovou označuje za presupoziční. Skutečnost, že je tento interpretační krok správný, je potvrzen i jazykovou variantou argumentu (z paragrafů 3), v níž se hovoří o částech věty odpovídajících komplexům, což je Russellův termín pro určité deskripce. Russellova analýza deskripcí, kterou Wittgenstein proti té Fregově explicitně vyzdvihoval, spočívá v tom, že příslušnou větu převede do logicky transparentní formy, v níž komplex zmizí jako samostatná sémantická jednotka (příslušná větná část je identifikována a odvyvětlena jako tzv. neúplný symbol) a věta je nahrazena ekvivalentním tvrzením, v němž se jako sémanticky relevantní objevují pouze části původního komplexu. V tomto případě již není smysl původní věty závislý na pravdivosti věty jiné, ale její analýza je závislá na tom, zda je ona druhá věta již úplně zanalyzovaná.

Na tomto pozadí se Wittgenstein v obou případech pokouší ukázat (poprvé ve vztahu k Fregovi a podruhé k Russellovi), že obrazná povaha věty ani její určitý smysl není v souladu s existencí výrazů, které nejde analyzovat na výrazy, které jsou elementární v tom smyslu, že jejich funkce ve větě už není převeditelná či závislá na větě jiné, ale spočívá výhradně v referenčním vztahu mimo jazyk. To vše je více méně koherentní s diplomatčinyými závěry, včetně toho, že nezávislost elementárních vět nehraje v argumentu žádnou podstatnou roli, s tou poznámkou, že souvisí-li Wittgensteinův argument s určitými deskripcemi, jak navrhuji, není moc jasné, proč by vlastně nezávislost elementárních vět nějakou roli v argumentu hrát měla či proč by se jí Wittgenstein měl právě tímto argumentem pokoušet zdůvodnit nebo jí v něm předpokládat.

(2) Takovou souvislost problému nezávislosti elementárních vět s Wittgensteinovým argumentem by snad bylo možné podat na základě místa, podle něhož znalost předmětu obnáší znalost všech stavů věcí, v nichž se může vyskytovat, což by ovšem, zdá se mi, nastalo pouze v případě, kdybychom zde obeznámenosti či poznání rozuměli v Russellově realistickém smyslu, v němž bychom museli de facto

vědět, které stavy věcí zahrnující daný předmět také reálně nastávají. Idea logického atomismu, k níž se Wittgensteinův *Tractatus* hlásí, byla skutečně postavena jako reakce na představu, že znalost jedné věci nelze odloučit od znalostí světa jako celku, jíž Russell našel u novohegeliána Bradleyho. Wittgenstein tuto představu ale, zdá se, s Russellem nesdílí, v čemž lze vidět vliv Fregova větného holismu a jeho funkcionálního pojetí formy výrazu, v níž se výrazy a jejich významy sémanticky rozlišují podle funkce, kterou ve větě hrají, což pak umožňuje Wittgensteinovo pozdější ztotožnění významu výrazu s jeho použitím. S ohledem na to se také na uvedených místech *Tractatu* ke „znalosti“ předmětu nepožaduje znalost faktů, ale jen stavů věcí, v nichž může vystupovat, tj. jeho přínosu k smyslu či pravdivostním podmínkám věty, což nedělá příslušné věty nutně nijak pravdivostně závislé, byť lze očekávat, že fakticky k nějaké závislosti dojít musí, protože jinak by se pojem smyslu buďto úplně vyprázdnil, jak se to děje v Tarského definici, kde má každá věta tvaru $S(N)$ stejné pravdivostní podmínky nezávisle na tom, co je S a co je N , nebo naopak rozpadl na neomezené množství vnitřně nesouvisejících případů, kdy by každá instance $S(N)$ byla co do smyslu, tj. potenciálního nastávání a nenastávání, posuzována individuálně. Přírozené příklady vět jako „tento míč je červený“ a „tento míč je zelený“ či „ $2+2<5$ “ a „ $5-3=2$ “ pak ukazují na to, že ani jeden extrémů nenastává, tj. k porozumění daným větám je zapotřebí víc nežli pouhá znalost toho, jakou mají „formu“, tj. $P(N)$, $R(M,N)$ či $M=N$, ale že spolu také souvisí jinak nežli „aktuální“ pravdivostní hodnotou, tj. že mezi větami existují vztahy, které přesahují otázky kontingentního nastávání a nenastávání.

(3) Na rozdíl od diplomantky se nedomnívám, že se Wittgenstein pokoušel ve spisu dokázat nezávislost elementárních vět, ale že ji jednoduše postuluje v úvodních paragrafech jakožto součást textového předporozumění, jež je v případě *Tractatu* založené jednak v Russellovu logickém atomismu a jednak ve Fregově systému logiky, jíž Wittgenstein – přes jisté pokusy o zobecnění – co do formálních náležitostí nekriticky přebírá. Fregova logika přitom, jak diplomantka zmiňuje v souvislosti s Anscombové úvahami o logické analýze, předpokládá bázi elementárních vět jako nezávisle ohodnotitelnou, s tím, že se k ní takto lze ve většině relevantních případů chovat, aniž by to mělo vážný praktický dopad, stejně jako lze podle Frega ve zdůvodněných případech použít materiální kondicionál, ačkoli původní („přírozená“) implikace či úsudkový vztah mohou a budou mít rysy odlišné. Proto také Frege hovoří v úvodu *Pojmového písmo* o své logice jako o nástroji, který byl konstruován k určitým vědeckým cílům a nemá být odsuzován za to, že se k jiným nehodí.

Z hlediska dalšího vývoje Fregových pokusů v oblasti logické analýzy matematiky lze samozřejmě polemizovat o tom, zda to není právě předpoklad nezávislosti, který od elementárních vět jako „ $2+2<5$ “ a „ $5-3=2$ “ nečeká žádnou „pojmovou“ souvislost, co je zodpovědné za pozdější krize v oblasti základů, ale to už je velmi daleko od tématu práce. Podstatné mi přijde jen pozorování, že na předpokladu nezávislosti elementárních vět nic zásadně chybného není, pokud analytické systémy, v nichž se tento předpoklad přijímá, nechápeme jako vševysvětlující či nějak jednoduše přiložené na „skutečnost“ či jazykovou praxi. V Aristotelově sylogistice, která Fregovu systému historicky předchází, jsou např. elementární věty závislé („každé A je B “ nemůže třeba neplatit, aniž by neplatilo „některé A je B “), což je zase vykoupeno neexistencí komplexních vět, pro jejichž koherentní ohodnocení, resp. stanovení nekondfliktních pravdivostních podmínek, je předpoklad nezávislé báze elementárních vět významný, resp. činí ho podstatně přehlednějším a snazším (Tarského definice je založena na tom, že jsou elementární věty jednoznačně ohodnoceny jako pravdivé či nepravdivé, na základě čehož lze pak indukci dokázat, že totéž platí i pro vět složené, kdyby byly elementární věty závislé, celá věc by se neúměrně komplikovala.)

Jak jsem řekl již úvodem, všechny uvedené komentáře jsou spíše polemické a doplňující, tj. nijak nezpochybňují nesporné kvality práce, která je jistě nadprůměrná a představuje jednoznačný příslib do budoucna. V rámci obhajoby se může diplomantka případně vyjádřit k některé z následujících otázek:

- (1) Jak podle ní souvisí téma určitých deskripcí s platností a formulací Wittgensteinových argumentů pro existenci předmětů?
- (2) Zda a proč je podle ní otázka nezávislosti elementárních vět s tímto argumentem a právě s ním spjatá či alespoň proč je z hlediska interpretace Wittgensteinova díla žádoucí, aby s ním byla spojována?

Práci každopádně hodnotím jednoznačně jako **výbornou** a doporučuji ji tímto k obhajobě.

V Lipsku dne 10. 6. 2012

Doc. PhDr. Vojtěch Kolman, PhD.